

الحسن الحسين

تقديم به:

قُطِبَ عَالَمُ خَلْقَتِ، جِهَانُ گسْتَرِ عَدَالَتِ، ویران‌کننده
خَانِه٩ ظَلَمَتِ، وَاسْطَهٗ نَزْوَلِ رَحْمَتِ، خورشید
مَنْبِرِ از پَرْدِه٩ غَيْبَتِ، مَتَنظَّرِ کُلِّ بَشَرِيَّتِ، حضرت
حِجَّة٩ ابْنِ الْحَسَنِ وَ اَبَاءِ وَ اَجْدَادِ طَاهِرِيْنَشِ؛
وَ بَهٗ رُوحِ پَدَرِمِ كِه٩ مَدَامِ دَرِ كَلَامِ اَوْ دَانَشِ، بینایی
وَ بِيْدَارِيٗ بُوْدِ.

سرشناسه:	رضوانی، محمدصادق
عنوان و نام پدیدآور:	نقش مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا / محمدصادق رضوانی.
مشخصات نشر:	قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ، ۱۳۹۳.
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۱۹۵-۲۵۴-۱
وضعیت فهرست نویسی:	فیبا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۳۵.
یادداشت:	چاپ دوم: ۱۳۹۴ (فیبا)
یادداشت:	چاپ سوم: ۱۳۹۴ (فیبا)
موضوع:	تمدن اسلامی
موضوع:	مسلمانان -- اندلس -- تاریخ
موضوع:	اندلس (اسپانیا) -- تمدن -- تاثیر اسلام
شناسه افزوده:	جامعة المصطفی ﷺ العالمية.
	مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ
رده بندی کنگره:	۱۳۹۳ ۷/۶/۰۳ DP
رده بندی دیویی:	۹۴۶/۰۲
شماره کتابشناسی ملی:	۳۶۵۹۳۹۸

تقدیر و تشکر از اساتید گرامی جناب دکتر محمدجواد نجفی، استاد محترم و دکتر سید حسین فلاحزاده که با راهنمایی‌های مفید و راهگشا و مشورت‌های دلسوزانه و خستگی‌ناپذیرشان مرا یاری فرمودند و از تمامی عزیزانی که در به ثمر رسیدن این کتاب یاری رساندند، سپاس گزارم.

نقش مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا

محمدصادق رضوانی

مرکز بین‌المللی
ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

نقش مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا

مؤلف: محمدصادق رضوانی

چاپ سوم: ۱۳۹۴ ش / ۱۴۳۷ ق

ناشر: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

● چاپ: نارنجستان ● قیمت: ۱۴۰۰۰۰ ریال ● شمارگان: ۳۰۰

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

مراکز فروش:

- قم، چهارراه شهدا، خیابان معلم غربی (حجتیه)، نبش کوچه ۱۸. تلفکس: ۰۲۵-۳۷۸۳۹۳۰۵۹
- قم، بلوار محمدامین، سه‌راه سالاریه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۰۶ - فکس: ۰۲۵-۳۲۱۳۳۱۴۶
- قم، ساختمان ناشران، طبقه سوم، پلاک ۳۰۸. تلفن: ۰۲۵ ۳۷۸۴۲۴۰۲ +۹۸

pub.miu.ac.ir miup@pub.miu.ac.ir

با سپاس از دست‌اندرکارانی که ما را در تولید این اثر یاری رساندند.

سخن ناشر

با پیروزی انقلاب شکوهمند اسلامی و در عصر جهانی شدن ارتباطات، پرسش‌ها و چالش‌های نوینی در حوزه علوم انسانی فرا روی اندیشمندان مسلمان قرار گرفت که همه به نوعی برخاسته از مسئولیت دشوار حکومت در این عصر است؛ دورانی که پای‌بندی به دین و سنت در مدیریت همه‌جانبه کشورها بسیار چالش‌برانگیز می‌نماید. از این‌رو مطالعات و پژوهش‌های به‌روز، جامع، منسجم و کاربردی در حوزه دین، براساس معیارهای معتبر جهانی و عمق و اصالت اندیشه‌های ناب، بایسته و ضروری است و جلوگیری از انحرافات فکری و تربیتی پژوهندگان حوزه دین، مهم و مورد عنایت تمامی بنیان‌گذاران این شجره طیّبه، به‌ویژه معمار بزرگ انقلاب اسلامی، امام خمینی علیه السلام و مقام معظم رهبری (دام ظلّه العالی) می‌باشد.

«جامعه المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم العالمیه» برای تحقق این رسالت خطیر و در مسیر نشر معارف ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم «مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر المصطفی صلی الله علیه و آله و سلم» را تأسیس کرده است.

اثر حاضر با عنوان نقش مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا حاصل پژوهش فاضل گرامی جناب آقای محمدصادق رضوانی، کوششی است در به ثمر رساندن گوشه‌ای از این اهداف متعالی. در پایان لازم می‌دانیم تلاش همه عزیزانی را که در نشر این کتاب سهمی داشته‌اند، سپاس گزارده، ارباب فضل و معرفت را به یاری بخوانیم تا ما را از دیدگاه‌های سازنده خویش بهره‌مند سازند.

مرکز بین‌المللی

ترجمه و نشر المصطفی ﷺ

فهرست

مقدمه	۱۵
۱. مبانی تصویریه بحث	۱۹
مفاهیم	۱۹
۱. مسلمانان	۱۹
۲. تمدن اسلامی	۲۰
الف) تمدن در لغت	۲۰
ب) تمدن در اصطلاح	۲۲
یکم) تمدن در اصطلاح اندیشمندان غربی	۲۲
دوم) تمدن در اصطلاح اندیشمندان اسلامی	۲۵
۳. امویان اندلس	۲۹
۴. اروپا	۳۰
۵. انتقال	۳۱
کلیات	۳۱
۱. موقعیت جغرافیایی اندلس	۳۱
الف) جغرافیای سیاسی	۳۱
ب) جغرافیای طبیعی	۳۴
۲. پیشینه تاریخی اندلس	۳۴
الف) اوضاع سیاسی	۳۵

- ۳۷..... (ب) اوضاع اجتماعی
- ۳۹..... (ج) وضعیت نیروهای مسلح
- ۳۹..... ۳. دورنمایی از اوضاع جهان اسلام در آستانه فتح اندلس
- ۴۲..... ۴. مقدمات فتح اندلس
- ۴۲..... الف) استواری مسلمانان بر فتوحات
- ۴۳..... ب) انگیزه‌های مسلمانان از فتح اندلس
- ۴۳..... یکم) جهاد و گسترش اسلام
- ۴۵..... دوم) به‌دست‌آوردن غنایم
- ۴۶..... ج) مشکلات داخلی گوت‌ها
- ۴۶..... یکم) فاصله طبقاتی
- ۴۷..... دوم) اختلاف سیاسی
- ۴۹..... ۵. فتح اندلس
- ۴۹..... الف) اعزام تیم شناسایی
- ۵۰..... ب) حمله اصلی
- ۵۳..... ج) فتح شهرهای مهم
- ۵۳..... د) دستور توقف جنگ
- ۵۵..... ه) ادامه فتوحات
- ۵۶..... و) احضار موسی بن نصیر به دمشق
- ۵۷..... ی) سرنوشت موسی
- ۵۹..... ۶. جامعه اندلسی
- ۵۹..... الف) عرب
- ۶۱..... ب) بربرها
- ۶۲..... ج) یهود
- ۶۳..... د) صقالبه
- ۶۴..... و) بومیان
- ۶۷..... ۲. علوم
- ۶۷..... مقدمه
- ۶۷..... ۱. همگانی شدن دانش
- ۷۰..... ۲. نهادسازی علمی
- ۷۰..... الف) مدرسه
- ۷۱..... ب) دانشگاه
- ۷۲..... ج) کتابخانه

۷۲ یکم) کتابخانه‌های مساجد
۷۳ دوم) کتابخانه‌های خصوصی
۷۳ سوم) کتابخانه‌های عمومی
۷۴ چهارم) کتابخانه‌های تخصصی
۷۵ ۳. نوع اثرگذاری
۷۷ علوم
۷۷ ۱. فلسفه
۷۷ الف) فلسفه در اندلس
۷۸ ب) فیلسوفان
۸۰ ج) تلاش در ایجاد هماهنگی میان علم و دین
۸۳ د) ابعاد اثرگذاری
۸۳ یکم) بنیاد فلسفه مشایی و ارسطویی
۸۴ دوم) گرایش‌های صوفیانه
۸۴ سوم) روش
۸۵ ۲. پزشکی
۸۵ الف) مراکز بهداشتی و درمانی
۸۶ یکم) حمام‌ها
۸۷ دوم) مراکز درمانی
۸۸ ب) رشد دانش پزشکی
۹۰ ج) پزشکان ماندگار
۹۰ یکم) ابن سینا
۹۱ دوم) رازی
۹۳ سوم) زهراوی
۹۴ د) عمل جراحی شاه لیون در قرطبه
۹۶ و) زن و پزشکی در تمدن اسلامی
۹۶ ۳. گیاه‌شناسی و داروسازی
۱۰۰ اصطلاحات پزشکی لاتین و ریشه عربی
۱۰۱ ۴. ریاضیات و نجوم
۱۰۱ الف) پیشرفت ریاضیات و نجوم
۱۰۳ ب) نقش خوارزمی
۱۰۴ ج) اصلاح اشتباهات یونانی‌ها
۱۰۶ د) هیئت‌های علمی اروپا در اندلس

- و) ترجمه کتب ریاضی و نجومی از عربی به لاتین..... ۱۰۷
- ه) افزودن ارقام جدید به علم حساب اروپا ۱۰۸
- ی) ریشه عربی اصطلاحات ریاضی و نجومی اروپا..... ۱۱۰
۵. فیزیک و شیمی ۱۱۰
۶. جغرافیا ۱۱۴
- الف) تکامل جغرافیا در تمدن اسلامی ۱۱۴
- ب) عوامل رشد جغرافیا ۱۱۶
- یکم) علم هیئت ۱۱۶
- دوم) بازرگانی ۱۱۶
- ج) تأثیرات جغرافیای اسلامی بر اروپا ۱۱۸
۷. ادبیات ۱۲۰
- الف) نثر عربی ۱۲۰
- ب) شعر عربی ۱۲۲
- ج) ادیبان عصر اموی اندلس ۱۲۶
- د) نفوذ ادبیات عرب در زبان‌های اروپایی ۱۲۸
۳. هنر و معماری ۱۳۱
- صنایع دستی، موسیقی، نقاشی ۱۳۱
۱. فلزکاری ۱۳۱
۲. زرگری یا طلاکاری ۱۳۴
۳. شیشه و بلور ۱۳۵
- الف) قدمت شیشه‌سازی ۱۳۵
- ب) شکوفایی صنایع شیشه ۱۳۵
- ج) شیشه‌سازی در اندلس ۱۳۶
- شیشه‌سازی در اندلس ۱۳۶
- د) بلورهای معدنی و حکاکی روی شیشه ۱۳۷
- و) گنبد شیشه‌ای ۱۳۹
- ه) دانش شیشه‌سازی در اروپا ۱۳۹
۴. عاج‌کاری ۱۳۹
۵. سفالگری و لعاب‌کاری ۱۴۱
- الف) نوآوری در سفالگری و لعاب‌کاری ۱۴۱
- ب) مراکز سفالگری در اندلس ۱۴۲

- ۱۴۳ (ج) اندلس و انتقال فنون سفالگری به اروپا
- ۱۴۴ ۶. موسیقی
- ۱۴۴ الف) رواج موسیقی شرقی در اندلس
- ۱۴۵ ب) گسترش موسیقی عربی-اسلامی بین مسیحیان
- ۱۴۷ ج) آلات موسیقی
- ۱۴۷ د) اصطلاحات موسیقی
- ۱۴۸ ۷. نقاشی و تصویر
- ۱۴۸ الف) نقاشی ساختمان
- ۱۴۹ یکم) مساجد
- ۱۴۹ دوم) قصرها
- ۱۵۰ سوم) حمام‌ها
- ۱۵۰ ب) نقاشی منسوجات، ظروف و سکه
- ۱۵۱ معماری
- ۱۵۱ ۱. مساجد
- ۱۵۱ الف) مسجد جامعه قرطبه
- ۱۵۵ ب) مسجد باب مردم
- ۱۵۶ ج) مسجد جامع اشبیلیه:
- ۱۵۶ ۲. کلیسا
- ۱۵۶ الف) کلیسا در اندلس
- ۱۵۷ ب) کلیسا در مناطق مسیحی‌نشین شمال
- ۱۵۸ ج) کلیسا در مناطق تحت نفوذ فرانسه
- ۱۵۹ د) کلیسا در سیسیل و ایتالیا
- ۱۶۱ ۳. گنبد، مناره، برج ناقوس
- ۱۶۱ الف) قوس و گنبد
- ۱۶۳ ب) مناره برج ناقوس
- ۱۶۵ ۴. قصرها
- ۱۶۶ الف) قصرهای شهری
- ۱۶۶ یکم) قصر الزهراء
- ۱۶۷ دوم) قصر الکازار
- ۱۶۷ ب) ویلاها
- ۱۶۸ ج) قصر در مناطق شمالی
- ۱۶۹ ۵. قلعه‌های نظامی

۶. شهرسازی ۱۷۱
- الف) ایجاد شهرهای جدید ۱۷۱
- ب) توسعه شهرهای گوتی ۱۷۲
- ج) بازسازی و احداث جاده‌ها و خیابان‌ها ۱۷۳
- د) بازسازی و احداث پل‌ها ۱۷۴
- و) احداث حمام‌های عمومی ۱۷۵
- ه) بازسازی و احداث شبکه‌های انتقال آب ۱۷۷
۴. صنعت و بازرگانی ۱۷۹
- صنعت ۱۷۹
۱. کشاورزی ۱۷۹
- الف) توسعه و تنوع ۱۷۹
- ب) دانش ۱۸۱
- ج) ابزار ۱۸۲
- یکم) آب‌رسانی ۱۸۲
- تلمبه‌های آبی ۱۸۳
- دلو و طناب ۱۸۳
- ناعوره یا چرخاب ۱۸۳
- دوم) کاشت و برداشت ۱۸۴
- سوم) آردسازی ۱۸۴
- آسیاب‌های آبی ۱۸۴
- آسیاب‌های بادی ۱۸۵
۲. صنایع نظامی ۱۸۶
- الف) سلاح‌های انفرادی ۱۸۶
- یکم) شمشیر ۱۸۶
- دوم) نیزه ۱۸۷
- سوم) تیر و کمان ۱۸۷
- ب) سلاح‌های گروهی ۱۸۸
- یکم) منجنیق ۱۸۸
- دوم) نارنجک ۱۸۹
- سوم) اسلحه آتشین ۱۸۹
- چهارم) باروت ۱۹۰
۳. صنایع دریانوردی ۱۹۱

۱۹۱	الف) کشتی سازی
۱۹۳	ب) بادبان لچکی یا مثلث
۱۹۴	ج) قطب‌نما و نقشه‌های دریایی
۱۹۴	۴. نساجی
۱۹۴	الف) الیاف
۱۹۵	یکم) پشم
۱۹۵	دوم) الیاف کتان
۱۹۵	سوم) پنبه
۱۹۶	چهارم) ابریشم
۱۹۶	ب) دستگاه‌های نساجی
۱۹۶	یکم) دوک
۱۹۶	دوم) چرخ نخ‌ریسی
۱۹۷	سوم) دستگاه بافندگی
۱۹۷	ج) انواع نساجی
۱۹۸	یکم) پارچه‌بافی
۲۰۰	دوم) فرش‌بافی
۲۰۰	- قالی
۲۰۱	- گلیم
۲۰۲	- نمط
۲۰۲	- حصیر
۲۰۲	۵. کاغذسازی
۲۰۵	۶. چاپ
۲۰۷	۷. معادن
۲۰۸	بازرگانی
۲۰۸	۱. عوامل توسعه
۲۰۹	الف) رشد تولیدات صنعتی و کشاورزی
۲۱۰	ب) توسعه و بهسازی راه‌های تجاری
۲۱۰	یکم) راه‌های خشکی
۲۱۱	دوم) راه‌های آبی
۲۱۴	ج) موقعیت جغرافیایی
۲۱۵	۲. کالاهای صادراتی به اروپا
۲۱۵	الف) کشاورزی

۲۱۶	ب) صنعتی
۲۱۷	ج) ترانزیتی
۲۲۰	۳. واردات از اروپا
۲۲۱	۴. عواید و عوارض گمرکی
۲۲۵	خاتمه
۲۲۵	خلاصه و نتیجه گیری
۲۲۸	فصل دوم
۲۳۱	فصل سوم
۲۳۴	فصل چهارم
۲۳۷	منابع
۲۵۴	مجلات
۲۵۵	سایت ها
۲۵۷	ضمائم

مقدمه

چگونگی شکل‌گیری تمدن غرب و میزان اثرگذاری مسلمانان بر آن، همواره از پرسش‌های مهم فراروی محققان بوده است. از آنجاکه مسلمانان، مدت مدیدی در اسپانیا حضور داشته‌اند، از این حیث اثر شگرفی بر تمدن جدید غرب نهاده‌اند: در رساله پیش‌رو در صدد بررسی این اثرگذاری هستیم.

پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از اینکه نقش مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا در عصر امویان اندلس چیست.

فرضیه‌ای که برای بررسی این پرسش برگزیدیم عبارت است از اینکه مسلمانان در انتقال تمدن اسلامی به اروپا نقش برجسته‌ای داشته‌اند.

برای بررسی فرضیه مذکور فصول زیر انتخاب گردید:

در فصل اول، مبانی تصویری مطرح شد؛ یعنی واژگان کلیدی و مباحث مقدماتی و کلی مربوط به موضوع.

در فصل دوم، تأثیر تمدن اسلامی بر اروپا در زمینه‌های فلسفه، ریاضی، فیزیک، شیمی، پزشکی، داروسازی، جغرافیا و ادبیات بررسی شده است.

در فصل سوم، اثرگذاری تمدن اسلامی بر اروپا در زمینه‌های صنایع دستی، موسیقی، نقاشی، معماری ساختمان و شهرسازی بررسی شده است. در فصل چهارم نیز نفوذ یا قدرت اثر تمدن اسلامی بر اروپا در زمینه‌های صنایع کشاورزی، نساجی، دریانوردی، امور نظامی، کاغذسازی، چاپ، معادن و توسعه و گسترش راه‌های بازرگانی بررسی شده است.

در مجموع، اثرگذاری مسلمانان بر تمدن اروپا به‌طور خلاصه این‌گونه بوده است.

قرطبه، پیشرفته‌ترین مرکز علمی اروپا و از مراکز مهم علمی و فرهنگی دنیا بود. متأثر از حکمای مسلمان در اروپا نیز به‌منظور آشتی‌دادن ایمان صرف کلیسایی با اصول عقلی و استدلال، تلاش‌هایی صورت گرفت، و سرانجام، نظرات مبسوطی ابراز گردید. از روش‌های مکاتب فلسفی مسلمانان پیروی شد و گرایش‌های صوفیانه رواج یافت. برخی از کشفیات پزشکان مسلمان، مثل گرفتن نبض و آزمایش ادرار برای تشخیص بیماری، هنوز هم کاربرد دارد.

بسیاری از اصطلاحات پزشکی و داروسازی و اسامی داروها و گیاهان که هم‌اکنون در زبان‌های اروپایی و لاتین کاربرد دارد، دارای ریشه عربی است.

دانشمندان مسلمان، کتاب‌های زیادی در زمینه ریاضیات، نجوم و گاه‌شماری تألیف، و بیشتر اشتباهات یونانی‌ها را اصلاح کردند. زبان و ادبیات عرب در زبان‌های اروپایی و لاتین نفوذ عمیق یافت. گلدان‌ها، شمعدان‌ها، کاشی‌ها و سفالینه‌های ساخت هنرمندان مسلمان در مساجد، کاخ‌ها و کلیساهای اسپانیا فراوان بود.

مسیحیان در نواختن موسیقی و شیوه‌های آوازخوانی از عرب‌ها و مسلمانان پیروی می‌کردند. یکی از آثار معماری اسلامی در اندلس، مسجد جامع قرطبه است که پس از سلطه مسیحیان، به کلیسای سانتاماریا تبدیل شد. درحالی‌که بیشتر شاهراه‌های اروپایی در قرون وسطا پر از خاک و گل و کثافات بود، در اندلس جاده‌ها صاف و هموار، پل‌ها مستحکم، خیابان‌ها سنگ‌فرش، و دارای کانال‌های وسیع در زیر خیابان‌ها بود، که فاضلاب را به بیرون شهر هدایت می‌کرد.

میوه‌ها و گیاهانی که مسلمانان در اسپانیا رواج دادند و پس از آن، به نقاط دیگر اروپا سرایت کرد، زیاد بود و بیشتر آنها همچنان نام عربی خود را حفظ کرده است.

قطعا مسلمانان برای اولین بار به قدرت پرتاب‌کنندگی باروت پی بردند و آن را در توپ به کار گرفتند.

مسلمانان، توسعه اصلی قطب‌نما را به عهده داشتند و بسیار زودتر از اروپاییان آن را به کار گرفتند. صنایع مختلف مانند کشاورزی، نظامی، دریانوردی، کاغذسازی، چاپ و نساجی رونق داشت؛ به گونه‌ای که فقط بافندگان قرطبه را سیزده هزار نفر برشمردند.

اسپانیای اسلامی از مراکز تولید کاغذهای مرغوب بود. با دستگاه مخصوص، اسکناس، کارت و فرمان خلیفه را چاپ می‌کردند.

مسلمانان در صدور کالاهای مصرفی، ترانزیت کالای شرقی به اروپا و آوردن مواد خام مانند چوب و پوست نیز موفق بودند.